

Lékařský výzkum a lidská práva v době krize důvěry

MARTIN ŠOLC*

Medical research and human rights at the time of the crisis of trust

Summary: *The crisis of trust in science is often overestimated in the public sphere. Nevertheless, trust in science needs to be protected, given the potential harmful consequences of its decline for the cohesion of society. The paper focuses on trust in medical science and questions where the legal limits are on restrictions on freedom of expression, and what are the possible and appropriate strategies for state responses to the spread of misinformation and disinformation related to health. These strategies can be divided into direct and indirect, while within the direct we can talk about positive and negative. Direct strategies relate directly to disinformation and misinformation. A negative direct strategy is to limit the reach of such information through prohibitions. These can have their legitimate place in the defence against harmful information, provided that they comply with constitutional and legal requirements and are applied only in pre-defined and sufficiently specific cases. A positive direct strategy consists in supporting verified sources of information through their promotion and systematic prioritisation. The indirect strategy essentially means that while creating, interpreting, and applying norms regarding research, the influence on public trust should always be taken into account. Specifically, the indirect support of trust consists mainly in appropriate legislative settings on the benefit-risk ratio in research, the legal liability framework, and the informed consent of the research participant.*

Keywords: *Trust in science, disinformation and misinformation, freedom of expression, public health protection, medical research, medical law, constitutional law*

Velmi často se dnes hovoří o krizi důvěry ve vědu i v jiné instituce, které snad byly dříve silněji vnímány jako autority. Tato tendence se týká nejen oblastí jako klimatologie či energetika, ale také medicíny včetně lékařského výzkumu. Série krizí uplynulých let, zejména pak pandemie onemocnění covid-19, přitom zdůraznila, jaké negativní důsledky by eroze důvěry v lékařskou vědu mohla mít. Nejde totiž pouze o přímé důsledky v podobě ignorování vědeckých doporučení a výsledků vědeckotechnologického úsilí, ale také o širší oslabování důvěry ve společenský systém a potažmo narušení soudržnosti společnosti. Přijmeme-li toto východisko, je třeba nicméně položit několik stěžejních otázek. Nakolik krize důvěry skutečně probíhá? Co jsou desinformace a misinformace a jak se vztahují k otázkám medicíny a ochrany veřejného zdraví? Jaké ústavně konformní možnosti omezení svobody projevu má stát k dispozici

a jaké jsou šířeji chápané možné strategie odpovědi státu na desinformace a misinformace? Které z těchto strategií lze považovat za účelné a vhodné?

Krize důvěry?

Medicína doznala v průběhu uplynulého století nesmírných změn. Za historicky bezprecedentní účinnost i bezpečnost svých postupů vděčí rapidnímu, v některých oblastech exponenciálnímu, vědeckotechnologickému rozvoji. Na přelomu 20. a 21. století dominuje zdravotní péči paradigma medicíny založené na důkazech (*evidence-based medicine, EBM*), v jehož rámci mají být poskytovány zdravotní služby důsledně založeny na kvalitním vědeckém výzkumu.¹ Přesto však nelze lékařství redukovat na čistě technickou problematiku. I nejmodernější postupy jsou sotva použitelné bez zdravého vztahu mezi lékařem

* Tento článek vznikl na základě příspěvku autora na semináři Lidská práva v době krizí a dezinformací konaném v prosinci 2022 na půdě Právnické fakulty Univerzity Karlovy za podpory výzkumného projektu UNCE/HUM/011 „Výzkumné centrum pro lidská práva“. Autor působí na katedře občanského práva a na katedře zdravotnického práva PF UK. E-mail: solcma@prf.cuni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6274-8562>.

¹ Medicína založená na důkazech má různá vymezení, mezi něž patří její chápání jako používání statistického odhadu benefitů a rizik odvozených z kvalitního výzkumu prováděného na vzorcích populace pro účely klinického rozhodování týkajícího se konkrétních pacientů. Srov. GREENHALGH, T. *How to Read a Paper. The Basics of Evidence-Based Medicine and Healthcare*. 6. vyd. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2019, str. 1.

a pacientem. Základem a pramenem tohoto vztahu je pak, stejně jako v dávné minulosti, důvěra.

Důvěra pacientů v lékařskou vědu je spojena s celou řadou pozitivních důsledků. Je doloženo, že pacienti, již věří svým lékařům, v průměru pečlivěji dodržují navržený léčebný režim (odborně řečeno vykazují vyšší míru *adherence*).² Jakkoli důvěra v lékaře nemusí být vždy spojena s důvěrou ve vědu, lze rozumně předpokládat, že mezi nimi obvykle bude dána relevantní míra pozitivní korelace. Sama důvěra ve vědu je pak prokazatelně prediktorem dodržování pravidel zdravého životního stylu³ i např. protiepidemických opatření.⁴ Dopady důvěry ve vědu na populační úrovni nejsou zevrubně prozkoumány. Je nicméně možné očekávat, že vyšší úroveň důvěry může vést k větší ochotě účastnit se lékařského výzkumu. V nejširším smyslu pak má důvěra ve vědu potenciál posilovat také důvěru ve společenský řád, která stěžejním způsobem napomáhá soudržnosti společnosti.

V současnosti se ve veřejném prostoru včetně odborných vědeckých fór⁵ často hovoří o snižující se důvěře ve vědu. Ve společnosti je nadto rozšířen dojem, že tuto důvěru dále významně narušila pandemie onemocnění covid-19.⁶ Sociologické prameny však takový trend v abstraktní rovině nepotvrzují.⁷ Např. 86 % občanů EU považuje celkový přínos vědy a technologií za příznivý a podle stejného podílu evropských občanů by vědci měli vystupovat v politickém diskursu, aby zajistili, že vědecké důkazy budou při rozhodování zohledněny.⁸ Vliv koronavirové pandemie odrážejí mj. data z USA, kde mezi lednem 2019 a prosincem 2021 došlo ke snížení

důvěry ve vědce o cca 10 %. K tomu je nicméně třeba uvést, že vědcům i na konci roku 2021 stále důvěřovalo téměř 80 % respondentů, a zejména že zmíněný pokles důvěry byl ve společnosti zcela nerovnoměrně rozložen v závislosti na politické orientaci. Zatímco u republikánů došlo k propadu přibližně o 20 %, důvěra mezi demokraty zůstala prakticky beze změny.⁹ Předmětné údaje tedy mohou být obtížně přenositelné z amerického prostředí, v němž dosáhla politizace vědy v covidovém období nebývalé míry.¹⁰

V České republice považuje přínos vědy za důležitý 70 % lidí. Ještě o deset procentních bodů silnější je souhlas respondentů s tvrzením, že věda bude hrát zásadní roli v řešení problémů souvisejících se zdravím a potřebuje více finančních prostředků. Na druhou stranu současně 54 % respondentů uvádí, že vůbec nerozumí veřejné komunikaci vědy.¹¹ Zajímavé je, že 22 % respondentů uvedlo zvýšení své důvěry ve vědu v průběhu pandemie, zatímco pro pouhých 9 % se věda stala méně důvěryhodnou.

V širším kontextu je dosah a vliv desinformací a misinformací často nadhodnocován, a to nejen v médiích, ale také v některých odborných pracích. Příkladem může být relativní nárůst dosahu nedůvěryhodných internetových stránek v USA v době počátku koronavirové pandemie, který v procentuálním vyjádření převyšoval nárůst dosahu důvěryhodných zdrojů (což bylo také mediálně komentováno). Co do absolutních čísel však byl tento nárůst oproti vzrůstu dosahu důvěryhodných zdrojů nižší – a to zkrátka proto, že před pandemií i během ní byly důvěryhodné zdroje navštěvovány častěji.¹² Pokud

- ² Srov. KROT, K. – SOUSA, J. P. Factors Impacting On Patient Compliance With Medical Advice: Empirical Study. *Engineering Management in Production and Services*. 2017, roč. 9, č. 2, str. 73–81. Dostupné na <https://doi.org/10.1515/emj-2017-0016>, NGUYEN, G. C. – LaVEIST, T. A. – HARRIS, M. L. – DATTA, L. W. – BAYLESS, T. M. – BRANT, S. R. Patient Trust-in-Physician and Race Are Predictors of Adherence to Medical Management *Inflammatory Bowel Disease*. 2009, roč. 15, č. 8, str. 1233–1239. Dostupné na <https://doi.org/10.1002/ibd.20883>, KERSE, N. – BUETOW, S. – MAINOUS, A. G. – YOUNG, G. – COSTER, G. – ARROLL, B. Physician-Patient Relationship and Medication Compliance: A Primary Care Investigation. *Annals of Family Medicine*. 2004, roč. 2, č. 5, str. 455–461.
- ³ Srov. např. MÜLLER, E. – ZILL, J. M. – DIRMAIER, J. – HÄRTER, M. – SCHOLL, I. Assessment of Trust in Physicians: A Systematic Review of Measures. *PLoS One*. 2017, roč. 9, č. 9, str. 1. Dostupné na <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0106844>.
- ⁴ Srov. BICCHIERI, C. – FATAS, E. – ALDAMA, A. – CASAS, A. – DESHPANDE, I. – LAURO, M. – PARILLI, C. – SPOHN, M. – PEREIRA, P. – WEN, R. In science we (should) trust: Expectations and compliance across nine countries during the COVID-19 pandemic. *PLoS ONE*. 2021, roč. 16, č. 6, str. 1–17. Dostupné na <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0252892>; <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2108576118>.
- ⁵ Srov. např. TSIPURSKI, G. (Dis)trust in Science. In: *Scientific American*. [online]. 5. 7. 2018 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://blogs.scientificamerican.com/observations/dis-trust-in-science/>>, VALENTA, J. Proc u veřejnosti klesá důvěra ve vědu? In: *Vědavyzkum.cz*. 16. 9. 2019 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://vedavyzkum.cz/blogy-a-komentare/jan-valenta/proc-u-verejnosti-klesa-duvera-ve-vedu>>.
- ⁶ Pro poměrně obsáhlou analýzu tohoto problému srov. CROSS, R. Will public trust in science survive the pandemic? In: *Chemical & Engineering News*. 25. 1. 2021 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://cen.acs.org/policy/global-health/Will-public-trust-in-science-survive-the-pandemic/99/i3>>.
- ⁷ Vedle níže rozvedených zdrojů srov. také např. Despite popular belief, the world is not experiencing “a crisis of trust”. In: *Ipsos* [online]. 9. 5. 2022 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://www.ipsos.com/en-uk/desktop-popular-belief-world-not-experiencing-crisis-trust>>.
- ⁸ Srov. European strongly support science and technology according to new Eurobarometer survey. In: *European Commission*. 23. 8. 2021 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_4645>.
- ⁹ Srov. KENNEDY, B. – TYSON, A. – FUNK, C. American’s Trust in Scientists, Other Groups Declines. In: *Pew Research Center*. 15. 2. 2022 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://www.pewresearch.org/science/2022/02/15/americans-trust-in-scientists-other-groups-declines/>>.
- ¹⁰ Srov. např. ŠOLC, M. When Science Races: the Standard of Care and Medical Negligence in the Times of Covid-19. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2022, roč. 12, č. 1, str. 12–13. Dostupné na <https://doi.org/10.2478/wrlae-2022-0001>.
- ¹¹ Srov. Věda je pro Čechy důležitá, důvěra v ní se během pandemie zvýšila. In: *Vědavyzkum.cz*. 16. 2. 2021 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://vedavyzkum.cz/z-domova/z-domova/veda-je-pro-cechy-dulezita-duvera-v-ni-se-behem-pandemie-zvysila>>.
- ¹² Srov. ALTAY, S. – BERRICHE, M. – ACERBI, A. Misinformation on Misinformation: Conceptual and Methodological Challenges. *Social Media + Society*, str. 3. 28. 1. 2023. Dostupné na <https://doi.org/10.1177/20563051221150412>.

byla veřejnosti podávána zpráva o prudkém nárůstu dosahu nedůvěryhodných zdrojů, vznikal tím mylný dojem ignorující skutečnost, že kvalitní zdroje byly a stále jsou ve společnosti mnohem vlivnější.

Z dostupných dat tedy vyplývá, že krize důvěry ve vědu je spíše mediálním zveličením, případně emočně podbarveným dojmem některých odborníků. Tak tomu je alespoň v abstraktní rovině, pokud jde o vztah laiků k vědě jako takové. Stále je ovšem možné, že se zcela reálně prohlubuje krize důvěry v konkrétní zdroje informací a některé individuální vědecké závěry. Jinak řečeno, lidé stále mají za to, že věda jako způsob poznávání světa funguje a přináší cenné poznatky, avšak ve srovnání s minulostí mohou být vybíravější v tom, kterým konkrétním vědeckým poznatkům důvěřují a které z různých důvodů odmítají. Důvěra tak může být adaptivnější ve vztahu k určitým tématům nebo informacím představovaným veřejnosti. Je-li tomu tak, jde o trend, který je jen obtížně popsitelný průzkumy veřejného mínění a stejně tak nesnadno zpracovatelný v soudobě používaných statistických modelech.¹³

Nebylo by nicméně rozumné, pokud bychom se odmítali zabývat fluktuací důvěry ve vědu jen proto, že je obtížně uchopitelná v dostupných datech. Již výše nastíněné potenciální důsledky snížení důvěry poskytují dobrý argument pro napnutí úsilí směrem k hledání vhodné odpovědi na úrovni společenské, etické, exekutivní i legislativní.

Desinformace a misinformace

Pojem desinformací je v české veřejné diskusi mnohdy vágně používán k označení jakýchkoli informací, které jsou nepravdivé, zavádějící nebo jinak škodlivé.¹⁴ Odborná diskuse nicméně z dobrých důvodů rozlišuje desinformace a misinformace. První termín zahrnuje takové nepravdivé informace, které jsou šířeny úmyslně (a často i koordinovaně) za účelem oklamání jejich adresátů. Misinformace rovněž nejsou fakticky správné, ale jsou vytvářeny a šířeny bez škodlivého úmyslu.¹⁵

Vliv desinformací a misinformací v oblasti zdraví může mít nebývale bezprostřední vliv na zdraví jednotlivce (ať již jde o odrazování od léčby závažného onemocnění, od postupová-

ní screeningových preventivních vyšetření nebo např. od očkování). Šířitel desinformace je ovšem před případnou právní odpovědností za újmu na zdraví způsobenou konkrétnímu člověku poměrně spolehlivě chráněn, a to jak tím, že se mnohdy nedopouští žádného protiprávního jednání, tak také a především obtížnou (či prakticky nemožnou) prokazatelností příčinné souvislosti mezi jeho konáním a újmou vzniklou adresátovi nesprávné informace.

V širším společenském a politickém kontextu mohou být desinformace nicméně používány také jako strategická zbraň sloužící k rozrušování soudržnosti společnosti. Při hledání vhodné odpovědi na aktivity desinformátorů je přitom vhodné rozlišovat povahu konkrétních desinformací. Mají-li politický charakter, je mnohdy nadmíru obtížné odlišit desinformaci a hodnotící soud, který je, jakkoli může být vnímán jako nespravedlivý či odpudivý, právem dovolený. Desinformace týkající se zdraví se pak mnohdy blíží prosté chybě v hodnocení pravděpodobnosti určitého výsledku (např. v podceňování účinnosti léčby a naopak v přeceňování jejích rizik, která ale reálně existují).

Ostatně ani v obecné rovině nemohou být skutková tvrzení zcela jednoznačně a objektivně řazena do pouhých dvou kategorií pravdy a nepravdy. Jak výstižně poznamenal Ústavní soud ČR v nálezu ze dne 3. února 2015, sp. zn. II. ÚS 2051/14, „[p]osouzení, zda je určité skutkové tvrzení v souladu s objektivním stavem reality, totiž nemůže být s ohledem na limity lidského poznání zpravidla nikdy zcela konečné; může existovat pouze větší či menší míra praktické jistoty, že tvrzení v takovém smyslu pravdivé je.“¹⁶

Rizikovitost misinformace nebo desinformace přitom není vždy přímo úměrná míře, v jaké se odchyluje od reality. Jinak řečeno: neplatí ve všech případech, že čím je informace nesmyslnější, tím je také rizikovější. Lze se např. ptát, zda je z individuálního i společenského hlediska nebezpečnější reklama na služby šamanského či „duchovního“ léčitele, nebo šíření narativu o rizicích vakcín. Tvrzení léčitele o účinnosti jeho metody jsou často téměř jistě nepravdivá. Současně je propagace léčitelských služeb poměrně rozšířená: zejména v některých typech podniků s esotericky zaměřenou klientelou (např. v části čajoven) je

¹³ Srov. WINTTERLIN, F. – HENDRIKS, F. – MEDE, N. G. – BROMME, R. – METAG, J. – SCHÄFER, M. S. Predicting Public Trust in Science: The Role of Basic Orientations Toward Science, Perceived Trustworthiness of Scientists, and Experiences With Science. *Frontiers in Communication*. 2021, roč. 6, článek č. 822757, str. 10. Dostupné na <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.822757>.

¹⁴ Srov. BURÝŠEK, J. Co je to dezinformace? In: *Bezfaulu.net*. 19. 7. 2019 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://bezfaulu.net/clanky/o-manipulaci/co-je-to-dezinformace/>>.

¹⁵ Srov. např. IRETON, Ch. – POSETTI, J. *Journalism, "Fake News" & Disinformation*. Paris: UNESCO, 2018, str. 7.

¹⁶ Nález Ústavního soudu ČR ze dne 3. února 2015, sp. zn. II. ÚS 2051/14, bod 33.

přítomnost podobné reklamy téměř pravidlem. Misinformace či desinformace o rizicích vakcín naproti tomu mnohdy mívají reálný základ spočívající v tom, že očkování je skutečně spojeno s nenulovým rizikem i závažných komplikací. Od reality se pak odklánějí tím, že rizikovost vakcín zásadně nadsazují, případně že dovozuji také rizika, která jsou velmi nepravděpodobná, či dokonce vědecky vyvrácená.

Narativy různorodých léčitelů jsou tedy často velmi daleko od pravdy a v individuálních případech mohou být i velice nebezpečné, nejspíše však (alespoň v prostředí soudobé společnosti) nemají podvrtný vliv na celkovou společenskou soudržnost. Naproti tomu protivakcinační hnutí již svými nepravdivými informacemi může přispívat k rozvracení důvěry ve společenský řád. V tomto světle se nelze divit, že část aktivit v rámci volně vymezeného antivakcinačního hnutí v západním světě je spojena s potenciálním působením cizích, geopoliticky hostilních zemí, zejména Ruské federace.¹⁷

V následujících částech článku se zaměříme na obecné možnosti a limity omezení svobody projevu v platném českém právu a na různé možnosti strategie odpovědi státu na šíření desinformací a misinformací. Na tomto půdorysu se pokusíme načrtnout vhodný přístup k desinformacím a misinformacím zdravotní povahy. Především zároveň, že článek se zabývá širším postojem veřejné moci vůči desinformacím a misinformacím relevantním ve vztahu k medicínskému výzkumu. Nesnaží se proto zodpovídat související dílčí otázky, týkající se např. omezení svobody projevu ze strany soukromých provozovatelů sociálních sítí¹⁸ apod.

Omezitelnost svobody projevu

Svoboda projevu bývá považována za jeden z pilířů liberálně demokratické společnosti jako nutná podmínka pro formování názorů nezávislých na státní moci a v neposlední řadě i pro skutečně svobodné volby reflektující

názory voličů.¹⁹ Její význam nicméně přesahuje politickou sféru, neboť zahrnuje také projevy ryze osobní – není tak „jen“ předpokladem demokracie, ale i seberealizace jednotlivce.²⁰ Přes svůj stěžejní význam však ani dnes není svoboda projevu neomezenou.

Na základě zkušeností s nedemokratickými režimy první poloviny 20. století byl formulován koncept bránící se demokracie, tedy demokracie schopné bránit svoji podstatu v takové intenzitě a takovými prostředky, které odpovídají závažnosti útoku.²¹ Právě v tomto světle lze nahlížet i omezenost některých základních práv včetně svobody projevu, jak je zakotvena v Listině základních práv a svobod (dále jen „Listina“).²²

Model bránící se demokracie je dobře znám zejména ve vztahu k omezování šíření politického extremismu.²³ Obdobný princip nicméně může být dle našeho názoru aplikován i na legitimizaci opatření proti šíření desinformací a misinformací, které se (primárně) týkají zdraví. Ostatně škodlivý vliv takových misinformací a desinformací na společenskou soudržnost a potažmo i na některé principy liberální demokracie může být silný, jakkoli snad nepřímý. Nadto mají „zdravotní“ desinformace a misinformace často přinejmenším zčásti nenávistnou povahu, neboť výslovně či implicitně vykreslují v nejhorším světle jednotlivce nebo celé skupiny osob, ať jsou to lékaři, vědci, novináři, politici nebo všichni uvedení. Tím se u adresátů takových informací jen posiluje primární nedůvěra vůči systému, případně zahrnující i odpor k liberální demokracii jako takové. Spíše v individuální rovině se pak můžeme ptát, zda významnější nebezpečí představuje propagace totalitního režimu, jehož obnovení našťásti nelze v dohledné době očekávat, nebo šíření hrubě nepravdivých informací o zdraví, které mohou zcela reálně a aktuálně ohrozit lidské životy.

Nadměrné používání restriktivních metod (přinejmenším tam, kde to není nezbytně nutné pro udržení základních principů demokracie) by však mohlo v důsledku vést

¹⁷ Srov. BRONIATOWSKI, D. A. – JAMISON, A. M. – QI, SiHua – AIKULAIB, L. – CHEN, T. – BENTON, A. – QUINN, S. C. – DREDZE, M. Weaponized Health Communication: Twitter Bots and Russian Trolls Amplify the Vaccine Debate. *American Journal of Public Health*. 2018, roč. 108, č. 10, str. 1378–1384. Dostupné na <https://doi.org/10.2105/AJPH.2018.304567>. Russia trolls “spreading vaccination misinformation” to create discord. In: *BBC News*. 24. 8. 2018 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-45294192>>.

¹⁸ Pro stručný nástin této problematiky (primárně z perspektivy ochrany svobody projevu) srov. např. HOŘEŇOVSKÝ, J. *Aktuální otázky svobody projevu v době sociálních sítí*. In: KUDRNA, J. (ed.). *Listina v kontextu společenských změn (K 30. výročí jejího přijetí)*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, str. 171–180.

¹⁹ Srov. JÄGER, P. – MÖLEK, P. *Svoboda projevu. Demokracie, rovnost a svoboda slova*. Praha: Auditorium, 2007, str. 12–13.

²⁰ Srov. rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 7. prosince 1976 ve věci *Handyside proti Spojenému království*, č. stížnosti 5493/72, náleží Ústavního soudu ČR ze dne 15. března 2005, sp. zn. I. ÚS 367/03, nebo HOŘEŇOVSKÝ, J. *Aktuální otázky svobody projevu v době sociálních sítí*. In: KUDRNA, J. (ed.). *Listina v kontextu společenských změn (K 30. výročí jejího přijetí)*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, str. 172.

²¹ Srov. VÝBORNÝ, Š. *Konceptualizace bránící se demokracie*. *Právník*. 2012, roč. 151, č. 5, str. 441.

²² Srov. tamtéž, str. 449.

²³ Srov. např. STRNAD, Š. *Koncept militantní demokracie a jeho aplikace v české protixtremistické politice*. *Politické vědy*. 2014, roč. 17, č. 3, str. 6–31.

k tomu, že by demokracie sama sebe delegitimizovala.²⁴ Nadto Evropský soud pro lidská práva vyžaduje k omezení svobody projevu nejen propagaci nedemokratické ideologie, ale také skutečné a aktuálně přítomné nebezpečí pro demokracii. Výjimkou je v tomto ohledu pouze propagace nacismu, fašismu nebo rasismu, k níž štrasburský soud přistupuje přísněji.²⁵

V rovině českého ústavního pořádku je svoboda projevu zaručena v čl. 17 Listiny, jehož odstavec druhý přiznává každému „právo vyjadřovat své názory slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jiným způsobem, jakož i svobodně vyhledávat, přijímat a rozšiřovat ideje a informace bez ohledu na hranice státu“, přičemž třetí odstavec proklamuje, že „[c]enzura je nepřijatelná“. Dle čl. 17 odst. 4 Listiny jsou pak omezení této svobody přípustná pouze na základě zákona, „jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti.“

Za zásah do ústavně zaručené svobody projevu, na nějž se úprava Listiny vztahuje, je přitom považováno každé opatření veřejné moci, které brání nebo i jen klade překážky tvorbě či projevu názoru.²⁶ V rozhodovací praxi českého Ústavního soudu se právo na svobodu projevu nedostává do kolize s veřejnými statky vymezenými v čl. 17 odst. 4 Listiny často: výrazně častější je konflikt s právem jednotlivce na ochranu osobnosti.²⁷ To ovšem nijak neubírá na významu skutečnosti, že mezi uvedené právem chráněné statky patří také veřejné zdraví. Ačkoli je svoboda projevu z důvodu ochrany veřejného zdraví obvykle omezována ve vztahu ke komerčním projevům (typicky reklamy na legální, avšak zdraví škodlivé substance) nebo propagaci nelegálních látek, může cílit také na jiné druhy projevů a nabývat i jiných než správních podob – ostatně ani trestný čin šíření poplašné zprávy z ústavněprávního hlediska nepředstavuje nic jiného než legitimní zásah do svobody projevu.²⁸

V principu si tedy lze představit ústavně konformní omezení šíření nepravdivých skutkových tvrzení, která jsou způsobilá ohrožit veřejné zdraví v důsledku propagace zdraví škodlivých rozhodnutí (ať již ve smyslu zdraví ohrožujících aktivit nebo odmítání lékařské péče na základě nesprávných informací). Již z výše citované formulace čl. 17 odst. 4 Listiny výslovně plyne nutnost upravit případná omezení zákonem. Současně musí omezení svobody projevu v každém jednotlivém případě naplnit test proporcionality, musí tedy být způsobilé k dosažení legitimního cíle (zde ochrany veřejného zdraví), musí být tím nejméně omezujícím opatřením, které je k dosažení daného cíle nezbytné, a zároveň musí být proporcionální v užším smyslu, tedy přiměřené vůči právu, do něhož je zasahováno.²⁹

Je přitom třeba mít na paměti, že možnost omezení svobody projevu (jako i jiných základních práv) by měla být vykládána spíše restriktivně.³⁰ Současně je ovšem při hodnocení konkrétních projevů brán zřetel i na míru snahy autora projevu oslovit ostatní osoby a vyvolat jejich reakci.³¹ čím silněji se autor projevu snaží strhnout ostatní na svoji stranu nebo k určité akci, tím spíše může být naplněna proporcionalita zásahu veřejné moci.

Skutková tvrzení a hodnotící soudy

Při hodnocení ústavní konformity konkrétního zásahu je třeba vyjít mj. i z povahy tvrzení, na nějž se posuzované omezení vztahuje. Již z povahy věci je totiž potřebné rozdílně přistupovat k omezení skutkových tvrzení a hodnotících soudů, které nepřinášejí žádná (pravdivá či nepravdivá) fakta, ale toliko vyjadřují názor či pocit svého autora.

Skutková tvrzení mohou být zakázána, pokud nejsou pravdivá, přičemž důkazní břemeno ohledně pravdivosti nese jejich autor. Porušením svobody projevu by přitom byl takový procesní postup, který by zakázal určité tvrzení, aniž by umožnil jeho autorovi

²⁴ Srov. VÝBORNÝ, Š. Konceptualizace bránící se demokracie. *Právník*. 2012, roč. 151, č. 5, str. 450.

²⁵ Srov. BARTOŇ, M. Komentář k čl. 17. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 564–565, nebo zde citovaný rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 8. července 2008 ve věci *Vajnai proti Maďarsku*, č. stížnosti 33629/06, bod 49.

²⁶ Srov. WAGNEROVÁ, E. Komentář k čl. 17. In: WAGNEROVÁ, E. – ŠIMÍČEK, V. – LANGÁŠEK, T. – POSPÍŠIL, I. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, str. 435.

²⁷ Srov. BARTOŇ, M. Komentář k čl. 17. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 562.

²⁸ Srov. BARTOŇ, M. Komentář k čl. 17. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 569–570.

²⁹ Srov. tamtéž, str. 532–535, WAGNEROVÁ, E. Úvod. In: WAGNEROVÁ, E. – ŠIMÍČEK, V. – LANGÁŠEK, T. – POSPÍŠIL, I. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, str. 26–28, nebo VÝBORNÝ, Š. *Nenávistný internet versus právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2013, str. 51–58.

³⁰ Srov. např. nálezy Ústavního soudu ČR ze dne 18. února 1999, sp. zn. I. ÚS 526/98.

³¹ Srov. BARTOŇ, M. Komentář k čl. 17. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 562–563.

pokusit se prokázat jeho pravdivost.³² Zásah do svobody projevu v tomto kontextu nicméně neodůvodňuje jakákoli nepřesnost skutkového tvrzení, nýbrž pouze jen taková míra nepravdivosti, která je dostatečně významná s ohledem na relevantní okolnosti případu.³³

Proporcionální omezení svobody projevu se nevztahuje pouze na fakticky nepravdivá skutková tvrzení, ale také na některé hodnotící soudy. Posouzení přiměřenosti zásahů do svobody projevu je v těchto případech zvlášť náročné, neboť hodnotící soudy ze své povahy často obsahují jistou nadsázku a nesou emocionální náboj. Nesmějí nicméně překročit určitou (v zásadě *ad hoc* nalézanou) míru expresivity či pohoršující povahy a zároveň musejí být přiměřené hodnocené skutečnosti. Pro posouzení, zda byla naznačená míra přípustnosti překročena, je nutno vycházet z celkového kontextu předmětného výroku, není tedy dost dobře možné (snad až na velmi expresivní výjimky) označit konkrétní slova či formulace, jež by byly obecně zakázány.³⁴ Ústavní soud ČR ostatně v minulosti vyjasnil, že „svoboda projevu [se] vztahuje nejen na ‚informace‘ nebo ‚myšlenky‘ příznivě přijímané či považované za neškodné či bezvýznamné, ale i na ty, které zraňují, šokují nebo znepokojují“.³⁵

Současně však platí, že hodnotící soud, který není pouhým vyjádřením subjektivní preference, ale spočívá v hodnocení okolního světa, musí mít také reálný skutkový základ.³⁶ Soud může takový hodnotící soud zakázat, zjistí-li, že se vůbec nezakládá na skutečnosti (např. hodnocení osoby nebo skupiny osob na základě činu, jehož se domněle dopustily, avšak ve skutečnosti se nic takového nestalo).

Misinformující umění?

Zajímavý problém představuje skutečnost, že některé desinformace či misinformace jsou šířeny ve formě umělecké tvorby chráněné čl. 15 odst. 2 Listiny. V případě, že by mělo

dojít k intenzivnějšímu omezování desinformací, je přitom možné očekávat nárůst četnosti různorodých uměleckých ztvárnění takových obsahů s úmyslem pro ně dosáhnout silnější ochrany. Je nicméně otázkou, zda by umělecké zpracování mělo mít na posouzení přípustnosti omezení projevu významný vliv. Podle části doktríny je u uměleckého projevu nutno vyjít z obecného omezení svobody projevu dle čl. 17 odst. 4 Listiny,³⁷ takže mezi oběma kategoriemi není v tomto ohledu rozdíl. Objevují se však i názory, že čl. 15 odst. 2 Listiny zahrnuje ústavní princip, v jehož světle má být omezení svobody uměleckého projevu vykládáno restriktivněji.³⁸

I pokud by převládl druhý uvedený názor, je otázkou, zda by případná silnější ochrana umělecké tvorby měla být na konkrétní šíření misinformací aplikována. Pro její zodpovězení je nutné určitým způsobem vymezit, co je vůbec za uměleckou tvorbu považováno. Petr Jäger v tomto kontextu uvádí, že umělecká tvorba vyžaduje určitou (z podstaty konkrétně nevymezitelnou) kreativní podobu, avšak zároveň vyjasňuje, že „[p]ro kvalifikaci díla jako uměleckého považujeme za rozhodnou nikoliv toliko formu, ale i odpovídající autorův úmysl a též určitou minimální objektivně seznatelnou výslednou uměleckou hodnotu“.³⁹ Naproti tomu podle Filipa Rigela právu nenáleží hodnotit, co je uměním a co jím není.⁴⁰

Určitý klíč k rozlišování umění je ovšem pro účely ústavněprávní ochrany umělecké tvorby nevyhnutelný. Při jeho hledání je třeba vycházet i z principu, že výklad základních práv má směřovat k tomu, aby byla v případě pochybnosti chráněna spíše více než méně. Kritérium výsledné hodnoty uměleckého díla je dle našeho názoru příliš obtížně objektivizovatelné na to, aby mohlo být rozumně použito. I kdybychom byli ostatně schopni objektivně určit kvalitu uměleckého díla (což dle našeho názoru ve skutečnosti není možné), nevidíme rozumného důvodu, proč by měl být test proporcionality zásahu

³² Srov. rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 23. dubna 1992 ve věci *Castells proti Španělsku*, č. stížnosti 11798/85.

³³ Srov. BARTOŇ, M. Komentář k čl. 17. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 549–550. Srov. také zde citované nálezy Ústavního soudu ze dne 8. února 2000, sp. zn. I. ÚS 156/99, a ze dne 3. února 2015, sp. zn. II. ÚS 2051/14. Srov. BARTOŇ, M. Komentář k čl. 17. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 554–555.

³⁴ Srov. tamtéž, str. 551–552.

³⁵ Nález Ústavního soudu ČR ze dne 15. března 2005, sp. zn. I. ÚS 367/03.

³⁶ Srov. BARTOŇ, M. Komentář k čl. 17. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 554–555.

³⁷ Srov. RIGEL, F. Komentář k čl. 15. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 480.

³⁸ Srov. JÄGER, P. Komentář k čl. 15. In: WAGNEROVÁ, E. – ŠIMÍČEK, V. – LANGÁŠEK, T. – POSPÍŠIL, I. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, str. 385, nebo v důsledku podobně HOŘEŇOVSKÝ, J. Ústavněprávní aspekty nuceného stáhnutí představení Jaroslava Duška během koronavirové krize. In: ANTOŠ, M. – WINTR, J. (eds.). *Ústavní právo a koronavirus*. Praha: Leges, 2021, str. 83.

³⁹ Srov. JÄGER, P. Komentář k čl. 15. In: WAGNEROVÁ, E. – ŠIMÍČEK, V. – LANGÁŠEK, T. – POSPÍŠIL, I. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, str. 384.

⁴⁰ Srov. RIGEL, F. Komentář k čl. 15. In: HUSSEINI, F. – BARTOŇ, M. – KOKEŠ, M. – KOPA, M. (eds.). *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021, str. 480.

na brilantního umělce aplikován jinak než na nešikovného nedouka. Z pohledu objektivního práva jde přece o poměrování subjektivního práva obou na ochranu jejich tvorby na jedné straně a rizika pro společnost na straně druhé, a oba tyto aspekty zůstávají stejné bez ohledu na význam předmětného díla.

Kritérium úmyslu autora projevu naproti tomu považujeme za významné. Umění předpokládá tvůrčí činnost autora⁴¹ a těžko dovozovat, že taková činnost může být výsledkem omylu. Řada děl zejména moderního umění je pak přímo definována úmyslem (či konceptem) autora a bez informace o tomto úmyslu vlastně vůbec není rozlišitelná. Není pochyb, že obsažení názorů nebo postojů v projevu nebrání jeho povaze umělecké tvorby. Přesto je podle našeho mínění rozhodné, aby autor vědomě vykonával tvůrčí činnost, jejímž primárním účelem je vytvoření jedinečného kreativního díla, jakkoli může zároveň toužit sdělit tímto způsobem obsah, který pokládá za důležitý.

Nebylo by proto rozumné připustit, aby byla ochrana umělecké tvorby podle čl. 15 Listiny zneužívána, totiž aby za uměleckou tvorbu bylo šíření desinformací pouze účelově kryto. Ostatně tvořivá, nadsazená nebo i absurdní forma sdělení nemusí vůbec znamenat, že toto sdělení není ze strany autora i adresáta vnímáno se vši vážností jako faktická informace. Úmysl autora je zpravidla obtížně prokazatelný; pokud by však z celkového kontextu plynulo, že úmyslem bylo spíše šíření určitých informací a umělecká forma byla zvolena pro účely dosažení právní ochrany, máme za to, že by se na takový projev měla vztahovat obecná ochrana projevu podle čl. 17 Listiny.

Vybrané veřejnoprávní nástroje omezení svobody projevu

Zakázaný projev může mít následky v rovině všech druhů právní odpovědnosti včetně trestněprávní. Pomineme nyní možnou trestnou činnost volněji související s desinformacemi či misinformacemi, jakou může být např. podněcování k nenávisti vůči skupině osob (§ 356 trestního zákoníku) či nebezpečné

vyhrožování (§ 353 trestního zákoníku). Pokud by samotné šíření desinformací týkajících se zdraví naplnilo v některých případech skutkovou podstatu trestného činu, půjde nejspíše o trestný čin šíření poplašné zprávy dle § 357 odst. 1 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník (dále jen „trestní zákoník“), který stanoví: „Kdo úmyslně způsobí nebezpečí vážného znepokojení alespoň části obyvatelstva nějakého místa tím, že rozšiřuje poplašnou zprávu, která je nepravdivá, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti.“

Rozšiřováním poplašné zprávy se rozumí jednání pachatele, které zajistí, že se o zprávě dozví větší množství osob, ať již na dálku, nebo např. na shromáždění obyvatel. Vážné znepokojení těchto osob pak označuje stav, kdy se lidé důvodně obávají o své životy, zdraví či majetek, a v důsledku toho se cítí nuceni činit příslušná ochranná opatření.⁴² K vážnému znepokojení nemusí dojít, je však vyžadováno, aby alespoň bezprostředně hrozilo.⁴³ Trestný čin šíření poplašné zprávy je přitom nutno vykládat ve světle ochrany svobody projevu dle čl. 17 Listiny.⁴⁴ V důsledku toho nelze kriminalizovat hodnotící soudy;⁴⁵ a to s výjimkou hodnotících soudů zcela prostrádajících reálný skutkový základ.

Přímé zákazy šíření určitého obsahu spadají typicky do oblasti práva správního. Rozsahově významně nad rámec trestněprávního omezení svobody projevu směřoval návrh zákona vypracovaný okolo léta 2022 Ministerstvem vnitra ČR. V případě svého přijetí by zákon umožňoval blokovat internetové stránky šířící škodlivý obsah. V bezprostřední rovině šlo o reakci na ruskou invazi na Ukrajinu, jež posílila obavy z možných důsledků zejména cíleného působení zahraničních desinformačních kampaní.

Znění návrhu zákona Ministerstvo vnitra ČR zveřejnilo v září 2022 na základě žádosti podle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.⁴⁶ Následná kritika ze strany odborníků i části veřejnosti směřovala k více problematickým aspektům návrhu včetně režimu následného soudního přezkumu rozhodnutí o blokaci, ale především vůči vymezení obsahu, který by bylo možné zakázat.⁴⁷ Zákon by totiž přiznával Ministerstvu

⁴¹ Ostatně zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, v § 2 odst. 1 vymezuje umělecké dílo právě jako jedinečný výsledek tvůrčí činnosti autora.

⁴² Srov. RŮŽIČKA, M. Komentář k § 357. In: DRAŠTÍK, A. – FREMR, R. – DURDÍK, T. – RŮŽIČKA, M. – SOTOLÁŘ, A. (eds.). *Trestní zákoník. Komentář. II. díl (§ 233 až 421)*. Praha: Wolters Kluwer, 2015, str. 2787.

⁴³ Srov. ŠÁMAL, P. – ŠÁMALOVÁ, M. Komentář k § 357. In: ŠÁMAL, P. (ed.). *Trestní zákoník II. Komentář. § 140-421*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2012, str. 3315.

⁴⁴ Srov. RŮŽIČKA, M. Komentář k § 357. In: DRAŠTÍK, A. – FREMR, R. – DURDÍK, T. – RŮŽIČKA, M. – SOTOLÁŘ, A. (eds.). *Trestní zákoník. Komentář. II. díl (§ 233 až 421)*. Praha: Wolters Kluwer, 2015, str. 2786.

⁴⁵ Srov. tamtéž, str. 2786.

⁴⁶ Návrh zákona ve znění z roku 2022 je dostupný na <<https://www.mvcr.cz/clanek/poskytnuti-informace-zakon-dezinformace.aspx>>.

⁴⁷ Srov. HODULÍK, J. Zákon o blokaci dezinformací má bránit demokracii, ale podle odborníků ji spíš ohrožuje. In: *Respekt*. 17. 10. 2022

vnitřní ČR pravomoc z moci úřední omezit nebo znemožnit „[p]oskytování služby spočívající ve zveřejňování informačního obsahu online, který je způsobilý ohrozit srochovanost, územní celistvost, demokratické základy ČR nebo značnou měrou ohrozit vnitřní pořádek a bezpečnost České republiky“. Nešlo by tedy jen o desinformace, ale v případě extenzivního výkladu téměř o jakékoli informace, které by příslušní úředníci označili za nebezpečné pro stát. Zakázat by tedy bylo možné také misinformace, nebo dokonce i tzv. malinformace,⁴⁸ tedy informace pravdivé, které byly vypuštěny za účelem poškodit chráněné zájmy. Byť byl návrh zákona v původní verzi již na úrovni vlády odmítnut a vůbec tak nedoputoval do legislativního procesu, je připravována jeho nová verze.⁴⁹

Možné strategie přímé odpovědi na desinformace a misinformace

Odhlédneme-li od výše uvedených konkrétních příkladů, stát má k dispozici řadu možných nástrojů a taktik pro přímou reakci na šíření desinformací a misinformací. Na tomto místě shrneme pouze tři možné strategie, které představují základní směry, jimiž se bezprostřední odpověď státu na desinformace a misinformace může ubírat, a uvedeme jejich principiální výhody a nevýhody.

Minimalizace dosahu prostřednictvím zákazů

Výhodou této strategie je především skutečné snížení dosahu nežádoucího obsahu. V současné době není možné žádný obsah vymýtit (nakolik to vůbec bylo možné kdy v minulosti), vymáhaný zákaz ale přece jen dosah sníží, případně omezí šíření obsahu na prostředí, ve kterém se pohybují již přesvědčení.

Současně dojde k vyslání jasného signálu směrem ke společnosti, že zakázané zdroje mají nesystémovou či přímo antisystémovou povahu. Osoby, které jsou o pravdivosti desinformací již hluboce přesvědčeny, tento přístup v názorovém nastavení spíše jen utvrdí, ale může pomoci některým hledajícím, kteří

se poctivě snaží udělat si na předmětnou otázku názor.

Zásadní nevýhodou zákazů je však nebezpečí omezení či přímo potenciálního ohrožení demokracie. Přímé zakazy šíření informací určitého obsahu, případně zdrojů těchto informací (jako jsou např. internetové stránky nebo elektronická či tištěná periodika) jsou vždy rizikové z hlediska zachování demokratických hodnot. Nástroje pro omezování svobody slova ostatně mohou být v budoucnu využity kýmkoli, kdo se dostane do příslušných mocenských pozic, a to třeba i proti původním tvůrcům těchto nástrojů. Čím rozsáhlejší či vágnější je definice omeztelných informací, tím je riziko pochopitelně vyšší (např. zahrnuje-li vedle prokázaných desinformací i volněji vymezené misinformace). Vzpomeneme-li výše přiblížený ministerský návrh zákona umožňující blokování některých internetových stránek z roku 2022, uvedené riziko se vyjevuje ve zřetelných obrysech.

Pravděpodobným důsledkem zákazů je nadto přesun desinformací do šedé zóny, následkem čehož se lidé, kteří zakázaný obsah hledají, ocitnou ještě dokonaleji obklopeni alternativní realitou. Jan Hořeňovský v podobné souvislosti argumentuje tím, že zakazy obsahu přivádějí jeho konzumenty k extremističtějším zdrojům, kde oproti široce uznávaným platformám neexistuje názorová opozice a kde dochází k další radikalizaci.⁵⁰ S tím lze souhlasit potud, pokud jde o zakazy určitých názorů či jejich vyjádření právě na „uznávaných platformách“. Naproti tomu významná část desinformací a misinformací je šířena na webech a jiných fórech, které jsou již svojí povahou extremistické a názorovou pluralitu neumožňují, případně ji pouze fingují. V širším smyslu je nicméně citovaný argument správný: jestliže se lidé se sklonem věřit desinformacím přesunou za „svojí pravdou“ do šedé zóny, je vyšší pravděpodobnost, že zcela přestanou vyhledávat jiný druh zdrojů. Jejich důvěra v oficiální zdroje informací bude často již zcela zničena, a nadto vlastně ani nebudou mít důvod svůj alternativní svět opouštět.

[cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://www.respekt.cz/kontext/zakon-na-blokaci-dezinfowebu-ma-branit-demokracii-ale-podle-odborniku-ji-zatim-spis-ohrozuje>>.

⁴⁸ Srov. BURÝŠEK, J. Co je to dezinformace? In: *Bezfaulu.net*. 19. 7. 2019 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://bezfaulu.net/clanky/omanipulaci-co-je-to-dezinformace/>>.

⁴⁹ Srov. HODULÍK, J. Zákon o blokaci dezinfowebů má bránit demokracii, ale podle odborníků ji spíše ohrožuje. In: *Respekt*. 17. 10. 2022 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://www.respekt.cz/kontext/zakon-na-blokaci-dezinfowebu-ma-branit-demokracii-ale-podle-odborniku-ji-zatim-spis-ohrozuje>>, Dezinfowebby cizích mocností vypneme, chce Fiala. Návrh zákona vláda zatím nemá. In: *iDNES*. 13. 2. 2023 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <[⁵⁰ Srov. HOŘEŇOVSKÝ, J. Aktuální otázky svobody projevu v době sociálních sítí. In KUDRNA, J. \(ed.\). *Listina v kontextu společenských změn \(K 30. výročí jejího přijetí\)*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, str. 174.](https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/dezinformace-weby-nastroj-internet-fiala-vlada-stat-boj.A230213_141338_domaci_ikro_>.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Strategie „rozděl a panuj“ – vytvoření chaotické nedůvěry

Principem této strategie je využití nízké omezenosti obsahu internetu ve svůj prospěch. Jestliže není reálně možné zcela potlačit nežádoucí obsah a nahradit jej obsahem vlastním, je odpovědí skryté nebo i otevřené šíření zavádějících, nepravdivých či vzájemně konfliktních informací, které slouží k vytvoření obecné nedůvěry v informační zdroje. Z této nedůvěry pak může šířitel desinformací různými způsoby těžit. Velmi efektivně tento přístup využívá zejména propaganda soudobého ruského režimu.⁵¹ Jde o účinnou diverzní strategii, které se oponenti mohou jen obtížně bránit.

Z hlediska práva (i etického nastavení) liberálně demokratických zemí je tato strategie pochopitelně nepřijatelná. S výjimkou specifických vojenských, rozvědných či kontrarozvědných operací není myslitelné, že by se stát angažoval v úmyslném a systematickém šíření desinformací, byť v boji proti jiným desinformacím. Použití této strategie proti zdravotním desinformacím a misinformacím by navíc znamenalo, že by matoucí kampaň státu byla pravděpodobně použita proti vlastnímu obyvatelstvu. Důsledkem by mj. byla ztráta legitimity demokratického režimu, který by se takto choval a který by tím zároveň doslova vyzbrojil své odpůrce argumenty proti sobě samému.

Nastíněná strategie je rovněž zcela nevhodná k posilování soudržnosti společnosti. Resultující chaos, jakkoli by mohl bránit vzniku organizovaných nežádoucích hnutí, by byl protikladem zdravé společenské soudržnosti. Výjimkou je snad situace, kdy vládnoucí režim v obyvatelstvu země úmyslně buduje mentalitu „obležené pevnosti“ spojenou s naprostou nedůvěrou vůči okolnímu světu, jak je to dobře popsáno opět v souvislosti s putinovským Ruskem.⁵²

Systematická prioritizace ověřeného obsahu

Jde na první pohled o nejméně invazivní strategii, která zároveň vyžaduje dlouhodobou a systematickou práci. Bylo by však ukvapené považovat ji *a priori* za neefektivní. Jedním z nástrojů této strategie může být např. uložení povinnosti provozovatelům internetových

vyhledávačů umisťovat ověřené zdroje na první místa mezi výsledky vyhledávání v prohlížeči, pokud jde o citlivá témata (jako je např. očkování, covid-19, chemoterapie apod.). Smyslem tedy není cenzurovat obsah jiných zdrojů, ale umožnit čtenářům snadný přístup k vědecky podloženým informacím, které jsou jako takové výslovně označeny.

Výhodou nastíněné strategie je účinný dosah směrem k váhajícím adresátům. Lidé, kteří se věnují poctivému vyhledávání informací, aby si udělali na určitou otázku názor, se jistěji dostanou ke kvalitním zdrojům.

Ani prioritizace ověřeného obsahu není schopna ovlivnit ty, kdo zcela nedůvěřují „systému“. Ve skutečnosti může působit spíše opačně, kdy v předmětných kruzích vyvolá dojem cenzury. To ovšem nepovažujeme za skutečnou nevýhodu dané strategie, neboť je otázkou, do jaké míry je vůbec možné úspěšně přesvědčovat osoby, které svůj obraz světa na desinformacích budují.

Doporučení kombinované strategie

Za vhodný přístup s ohledem na výše uvedené považujeme strategii systematické prioritizace ověřeného obsahu. Využití zákazů pokládáme za přípustné, avšak jen tam, kde jsou skutečně racionální a nezbytné. Lze si představit systém, v němž by byly zákazy limitovány pouze na ochranu konkrétně vymezených právem chráněných statků a hodnot, a to za předem stanovených podmínek. Vždy je pak třeba trvat na tom, aby zákaz v každém jednotlivém případě vyhovoval testu proporcionality a aby byl ukládán s vědomím, že jde o výjimečný instrument. Přípustné by mohly být např. zákazy uložené na ochranu:

- **veřejného zdraví**, a to za podmínky, že by zakázanými informacemi byly ohroženy i jiné kompetentní osoby než jejich adresát (zákaz by se tedy mohl vztahovat např. na nepravdivé informace ohledně šíření nakažlivé nemoci v průběhu epidemie, ale nikoli na lži o screeningových onkologických programech),
- **práv a svobod druhých**, zejména ve smyslu ochrany nezletilých a dalších zranitelných skupin,
- **bezpečnosti státu či veřejné bezpečnosti**, neboť diverzní strategie používaná cizí zemí může spočívat i v komunikaci zdánlivě

⁵¹ Srov. ROBBINS, J. W. Countering Russian Disinformation. *Strategic Studies Quarterly*. 2020, roč. 11, č. 4, str. 50–85, PAUL, Ch. – MATTHEWS, M. The Russian “Firehouse of Falsehood” Propaganda Model: Why It Might Work and Options to Counter It. In: *RAND Corporation*. 2016 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>>.

⁵² Srov. LIPMAN, M. Putin’s “Besieged Fortress” and Its Ideological Arms. In: LIPMAN, M. – PETROV, N. (eds.). *The State of Russia: What Comes Next?* London: Palgrave Pivot, 2015, str. 110–136. Dostupné na https://doi.org/10.1057/9781137548115_7.

neškodných esoterických obsahů, které napomáhají rozšiřování konspiračních a protisystémových narativů; zde ale vzniká palčivá otázka, jaká úroveň bezprostřednosti ohrožení veřejné bezpečnosti má být vyžadována, aby mohl být zákaz uložen.

Reskriptivní přístup k cenzuře desinformací a misinformací ostatně vedle hodnot liberální demokracie vychází i z praktických úvah. Výše jsme ukázali, že krize důvěry ve vědu je mnohdy zveličována. Také výzkumy zaměřené přímo na misinformace naznačují, že jejich podíl na objemu informací, které lidé získávají z médií, je poměrně nízký. Současně jsou lidé v průměru skeptičtější vůči informacím z internetu než z tradičnějších mediálních zdrojů.⁵³

Na druhou stranu lidé, kteří jsou přesvědčeni o jedné konspirační teorii nebo jiné misinformaci, mají tendenci zároveň věřit i v další misinformace. Často tomu tak ale není v důsledku kauzality (kdy by např. konspirační teorie o iluminátech přivedla člověka k odmítání očkování), nýbrž spíše korelace. Podobná přesvědčení jsou totiž mnohdy zpětnou racionalizací již dříve přítomného osobnostního rysu či hodnotové orientace, např. hluboce zakořeněné nedůvěry v instituce.⁵⁴ Ostatně část studií dochází k závěru, že misinformace jsou nejčastěji šířeny lidmi majícími silný odpor k elitám, a v jejich rámci pak většinou těmi, kdo se nacházejí na obou extrémních pólech pravolevého politického spektra.⁵⁵

V tomto světle se zdá, že snahy o omezení šíření misinformací mohou mít jen omezený vliv, neboť se nijak nedotýkají samotného zdroje důvěry v ně, zejména paranoidního či narcistního osobnostního nastavení,⁵⁶ neblahých zkušeností nebo jinak vybudované nedůvěry v systém. I proto někteří autoři považují opatření směřující ke snižování akceptace misinformací za méně účinná než ta, která cílí na zvyšování důvěry ve věrohodné zdroje.⁵⁷ Samotná dostupnost a označení kvalitních zdrojů informací v rámci strategie jejich

systematické prioritizace však nemusí dostačovat. Klíčové je současné budování důvěry ve vědu a v současnou společnost jako takovou.

Posilování důvěry ve vědu

V bezprostřední rovině je posilování důvěry ve vědu úkolem především komunikace vědy samotné, ať již ze strany individuálních vědců, institucí, vědeckých novinářů či jiných aktérů. Také stát nicméně může k tomuto úsilí významně přispět, a to nejen v klasické podobě finanční podpory relevantních projektů. Již při tvorbě a výkladu právních otázek souvisejících s výzkumem by měl být zohledňován dopad zvažovaných řešení na důvěru veřejnosti ve vědu.

Chceme-li tento názor podpořit, můžeme najít nečekaného spojence v lékařské etice, konkrétně v modifikaci dnes nejnvlivnější teorie aplikované etiky v oblasti zdravotní péče. Tu představuje principlismus neboli teorie čtyř principů lékařské etiky, definovaná americkými filozofy Thomasem L. Beauchampem a Jamesem F. Childressem v roce 1979.⁵⁸ Konkrétně jde o 1) princip beneficence neboli dobřečinnosti (jemuž lze rozumět jako maximalizaci užitku z výzkumného projektu nebo, v odlišném kontextu, jako požadavku reálné naděje na úspěch nové terapie či vědecké odůvodněnosti její účinnosti a bezpečnosti), 2) princip non-maleficence neboli neškodění (jenž hypoteticky může implikovat mj. zákaz ukončení poskytování experimentální léčby, jestliže je pro pacienta potenciálně prospěšná), 3) princip spravedlnosti (projevující se zejména v zákazu diskriminace) a 4) princip autonomie (tedy nezbytnost informovaného souhlasu pacienta s přípustnými právním povolovanými výjimkami).⁵⁹

Americký bioetik David B. Resnik navrhuje doplnit principlistickou etiku o pátý princip, a to princip důvěry. Ten má umožňovat prioritizaci kolidujících hodnot v situaci morálního dilematu. Podle Resnika totiž

⁵³ Srov. ALTAY, S. How Effective Are Interventions Against Misinformation? In: *PsyArXiv Preprints*. 31. 5. 2022. Dostupné na <https://doi.org/10.31234/osf.io/sm3vk>, cit. dle ALTAY, S. – BERRICHE, M. – ACERBI, A. Misinformation on Misinformation: Conceptual and Methodological Challenges. *Social Media + Society*, str. 6. 28. 1. 2023. Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/20563051221150412>.

⁵⁴ Srov. ALTAY, S. – BERRICHE, M. – ACERBI, A. Misinformation on Misinformation: Conceptual and Methodological Challenges. *Social Media + Society*, s. 8. 28. 1. 2023. Dostupné na <https://doi.org/10.1177/20563051221150412>.

⁵⁵ Srov. RAMACIOTTI MORALES, P. – BERRICHE, M. – COINTET, J.-P. The geometry of misinformation: embedding Twitter networks of users who spread fake news in geometrical opinion spaces. In: *HAL*. 26. 10. 2022 [cit. 2023-03-02]. Dostupné na <<https://hal.science/hal-03725556>>.

⁵⁶ Srov. CICHOCKA, A. – MARCHLEWSKA, M. – BIDDLESTONE, M. Why do narcissists find conspiracy theories so appealing? *Current Opinion in Psychology*. 2022, roč. 47, článek č. 101386. Dostupné na <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101386>.

⁵⁷ Srov. ACERBI, A. – ALTAY, S. – MERCIER, H. Research note: Fighting misinformation or fighting for information. In: *Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review*. 12. 1. 2022. Dostupné na: <https://doi.org/10.37016/mr-2020-87>, ALTAY, S. How Effective Are Interventions Against Misinformation? In: *PsyArXiv Preprints*. 31. května 2022. Dostupné na <https://doi.org/10.31234/osf.io/sm3vk>. Oba zdroje cit. dle ALTAY, S. – BERRICHE, M. – ACERBI, A. Misinformation on Misinformation: Conceptual and Methodological Challenges. *Social Media + Society*, str. 6. 28. 1. 2023. Dostupné na <https://doi.org/10.1177/20563051221150412>.

⁵⁸ Srov. BEAUCHAMP, T. L. – CHILDRESS, J. F. *Principles of Biomedical Ethics*. 1. vyd. Oxford: Oxford University Press, 1979.

⁵⁹ Srov. BEAUCHAMP, T. L. – CHILDRESS, J. F. *Principles of Biomedical Ethics*. 7. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2013.

klasický principlismus neposkytuje k takovému nezbytnému poměřování dostatečné vodítko.⁶⁰ Fungování medicínského výzkumu je do značné míry závislé na vzájemných poutech důvěry mezi všemi přímo i nepřímo zúčastněnými subjekty: nejen mezi účastníky výzkumu a zdravotnickými pracovníky, ale i příslušnými poskytovateli zdravotních služeb, vědeckými institucemi a společnostmi jako takovou.⁶¹ Vedle řady individuálních opatření (týkajících se mj. informovaného souhlasu a komunikace obecně) je tak potřeba rozvíjet také systémové kroky, jejichž důsledkem je udržování a prohlubování důvěry. V tomto smyslu má významnou roli také objektivní právo.

Právní nástroje pro posilování důvěry

Nepřímá odpověď na šíření desinformací a misinformací spočívá ve využívání právních nástrojů k podpoře důvěry veřejnosti ve vědu. Významnou součástí tohoto úsilí je takové nastavení legislativy, její výklad a aplikace, které napomáhají důvěru budovat.

Dodržování kladné rozvahy benefitů a rizik

Legalita medicínského výzkumu, ale také jeho etická přijatelnost pro širokou veřejnost, je založena na kladné rozvaze benefitů a rizik každé výzkumné studie. Tento požadavek je pregnantně vyjádřen mj. i v Úmluvě o lidských právech a biomedicíně,⁶² podle níž vědecký výzkum na člověku lze provádět pouze za podmínky, že „rizika výzkumu, kterým by mohla být vystavena dotyčná osoba, nejsou neúměrně vysoká vzhledem k možnému prospěchu z výzkumu“⁶³. Ve vztahu k osobám neschopným vyslovit souhlas s účastí na výzkumu je pak vyžadován přímý a skutečný prospěch pro zdraví dotyčné osoby, nebo za určitých podmínek alespoň pro jiné osoby ve stejné věkové kategorii nebo trpící stejným onemocněním.⁶⁴

Současně ovšem platí, že ani zásadní potenciální vědecký a společenský prospěch z výzkumu nemůže ospravedlnit porušení

lidských práv jeho účastníka. Ostatně Dodatkový protokol k Úmluvě o lidských právech a biomedicíně související s biomedicínským výzkumem v čl. 6 odst. 2 výslovně uvádí, že „lze provádět výzkum, který nepřináší přímý prospěch pro zdraví účastníka výzkumu, pouze tehdy, pokud pro účastníka výzkumu neznamená vyšší než přijatelné riziko a přijatelnou zátěž“. Americký lékař Henry K. Beecher stejný princip již téměř před šedesáti lety velmi výstižně shrnul slovy: „Experiment je etický či nikoli na svém začátku; nestane se etickým zpětně – cíle nesvětlí prostředky.“⁶⁵

Dodržování toho, aby v průběhu celého zapojení do výzkumné studie byla zachována pozitivní rozvaha benefitů a rizik ve výše uvedeném smyslu, je pro udržení důvěry v lékařskou vědu klíčové. Pokud by veřejnost nabyla dojmu, že při výzkumu dochází k bezohlednému experimentování na lidech, důsledkem by nebyl jen propad ochoty k účasti na vědeckých studiích, ale pravděpodobně i dalekosáhlejší oslabení důvěry ve vědu jako takovou.

Není proto přípustné rezignovat na požadavek pozitivního poměru benefitů a rizik ani v případě, že by o to pacient sám žádal. Také v rámci tzv. léčby ze soucitu, kdy je ve výjimečných případech pacientovi mimo výzkumnou studii poskytována léčba dosud nezařazená do klinické praxe jako poslední naděje (např. v podobě podání neregistrovaného léčivého přípravku v režimu dle § 8 odst. 3 a 5 zákona č. 378/2007 Sb., o léčivech), je nutno trvat na tom, aby z objektivního hlediska možný přínos léčby převyšoval její rizika a zatěžující důsledky.⁶⁶

Rozumné nastavení odpovědnostního režimu

Důvěru ve výzkum může posílit také vhodné nastavení režimu právní odpovědnosti právnických i fyzických osob na výzkumu zúčastněných (zadavatele, zkoušejících i poskytovatele zdravotních služeb, v jehož zdravotnickém zařízení je výzkum prováděn). Jako klíčová se v daném kontextu projevuje povinnost

⁶⁰ Srov. RESNIK, D. B. *The Ethics of Research with Human Subjects. Protecting People, Advancing Science, Promoting Trust*. Springer, 2018, str. 87.

⁶¹ Srov. tamtéž, str. 89–92.

⁶² Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny (dále jen „Úmluva o lidských právech a biomedicíně“).

⁶³ Čl. 16 bod ii) Úmluvy o lidských právech a biomedicíně. Dále srov. čl. 6 odst. 1 Dodatkového protokolu k Úmluvě o lidských právech a biomedicíně souvisejícího s biomedicínským výzkumem.

⁶⁴ Srov. čl. 17 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně a čl. 15 Dodatkového protokolu k Úmluvě o lidských právech a biomedicíně souvisejícího s biomedicínským výzkumem.

⁶⁵ Překlad autora z BEECHER, H. K. *Ethics and Clinical Research*. *The New England Journal of Medicine*. 1966, roč. 274, č. 24, str. 1360.

⁶⁶ Pro podrobnější analýzu problematiky přístupu pacientů k dosud neschváleným terapiím v rámci léčby ze soucitu srov. ŠOLC, M. *Limiting Access to Unapproved Therapies: A Paternalistic Practice?* *Espaço Jurídico Journal of Law [EJL]*. 2019, roč. 20, č. 2, str. 215–232.

uzavření vhodného pojištění odpovědnosti příslušných osob.⁶⁷ Příliš přísné nastavení odpovědnostního režimu by nicméně mohlo rozvoj výzkumu nadměrně zpomalovat, a nadto by při nevhodné komunikaci vůči veřejnosti hrozilo posílením obav z domněle nebezpečného výzkumu. Jde tedy o poměrně delikátní hledání rovnováhy, která má bránit jak lehkomyšlnosti osob provádějících výzkum, tak i jejich defenzivnímu přístupu, který by na výzkum z velké části rezignoval nebo jej zatížil řadou zbytečných administrativních a jiných překážek.

Podpora terapeutického vztahu lékař–pacient

Přes veškerou technologizaci medicíny (anebo ideálně v synergii s ní⁶⁸) zůstává v samém centru zdravotní péče vztah mezi zdravotníkem a pacientem. Soudobé paradigma zdravotnického práva, jako i lékařské etiky, buduje tento vztah na půdorysu partnerského přístupu, který plně uznává a reflektuje pacientovu autonomii vůle. V tomto rámci je poskytování zdravotních služeb (až na výjimky, jako je např. urgentní péče o pacienta v bezvědomí) podmíněno skutečně svobodným a informovaným souhlasem pacienta.⁶⁹

Dle platné právní úpravy musí být souhlas s účastí na výzkumu vždy písemný.⁷⁰ Nesmí však jít pouze o souhlas formulářový. Písemná forma slouží jen k zachycení poučení a souhlasu pacienta. Pro platnost souhlasu je naproti tomu vyžadováno, aby byl udělen po náležitém a srozumitelném osobním poučení umožňujícím navázat dialog mezi pacientem a lékařem, v němž může pacient mj. klást doplňující otázky, které mu jsou skutečně zodpovězeny.⁷¹ Co do rozsahu poučení účastníka výzkumu je nutno trvat na podání relevantních informací týkajících se mj. povahy výzkumu, míry jeho vědecké odůvodněnosti a ověření jeho bezpečnosti a účinnosti, jako i rizik (a to známých i odhadovaných, ale také možnosti nepředvídaných rizik). Prospektivní účastník by měl být poučen také

o možnosti odmítnout nový postup bez nepříznivých důsledků ze strany poskytovatele, aby neudělil souhlas z pocitu, že je to po něm žádáno, a ze strachu z hněvu nebo nezájmu lékařů, pokud by odmítl.

Závěr

Krise důvěry ve vědu je mnohdy ve veřejném prostoru nadhodnocována. Přesto nelze přehlížet, že šíření narativů popírajících vědu nebo její konkrétní poznatky má významné škodlivé dopady na životy jednotlivců i soudržnost společnosti. Je proto třeba hledat vhodná řešení.

Přímá odpověď státu na desinformace a misinformace spočívá zejména v omezení jejich šíření. Svoboda projevu je nicméně základem právním omezením pouze za podmínek vymezených Listinou základních práv a svobod, a to vždy jen při naplnění testu proporcionality v konkrétním případě. Při hodnocení každého zásahu do svobody projevu je přitom nutné rozlišovat, zda má omezovaný projev povahu skutkového tvrzení, u něhož je zjišťována jeho faktická správnost, nebo hodnotícího soudu. Svěbytnou kategorií v jistém smyslu představují umělecké projevy. Nemělo by ale být umožněno zneužití umělecké formy primárně k šíření jinak omezených obsahů.

Vedle zákazů patří mezi možné strategie přímé odpovědi státu na desinformace a misinformace také využití souboru nástrojů, který lze nazvat systematickou prioritizací ověřeného obsahu. Na rozdíl od zákazů jde o pozitivní přístup, jenž spočívá v podpoře důvěryhodných zdrojů informací. Typickým příkladem tohoto přístupu je uložení povinnosti provozovatelům internetových vyhledávačů umisťovat ověřené zdroje na první místa mezi výsledky vyhledávání v prohlížeči, jde-li o témata, která jsou z hlediska misinformací citlivá. Tento přístup považujeme za optimální s ohledem na ochranu lidských práv a hodnot liberální demokracie, stejně jako na jeho pravděpodobnou faktickou

⁶⁷ Srov. § 58 odst. 2 zákona č. 378/2007 Sb., o léčivech (pro klinická hodnocení léčivých přípravků), § 19 odst. 1 zákona č. 375/2022 Sb., o zdravotnických prostředcích a diagnostických zdravotnických prostředcích in vitro (pro klinické zkoušky nebo studie funkční způsobilosti zdravotnických prostředků), nebo § 37 písm. b) zákona o specifických zdravotních službách (pro ověřování metody dosud nezavedené v klinické praxi).

⁶⁸ Např. americký kardiolog Eric Topol spatřuje v rozvoji aplikací umělé inteligence ve zdravotnictví historickou příležitost obrátit trend dehumanizace medicíny a znovu prohloubit intenzivní vztah mezi pacientem a lékařem. Srov. TOPOL, E. *Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again*. New York: Basic Books, 2019, str. 283–310.

⁶⁹ Srov. např. HOLČAPEK, T. – SALAČ, J. Informovaný souhlas. In ŠUSTEK, P. – HOLČAPEK, T. (eds.). *Zdravotnické právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2016, str. 232–262.

⁷⁰ Srov. § 96 odst. 2 písm. a) zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, a příslušná ustanovení zvláštních zákonů upravujících specifické druhy výzkumu, např. § 33 odst. 4 písm. a) zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, (pro ověřování metody dosud nezavedené v klinické praxi) nebo čl. 29 odst. 1 nařízení Evropského parlamentu a Rady ze dne 16. dubna 2014 o klinických hodnoceních humánních léčivých přípravků (pro klinická hodnocení léčiv).

⁷¹ Srov. SALAČ, J. Informovaný souhlas jako nástroj vyrovnání informačního deficitu ve vztahu lékař–pacient. *Paneurópske právnické listy*. 2019, roč. 2, č. 1 [cit. 2021-07-28]. Dostupné na <<https://www.paneuropskepravnickelisty.sk/index.php/salac-j/>>.

účinnost ve srovnání s jinými strategiemi odpovědi. Zákazy obsahu naproti tomu mohou představovat významnou doplňující strategii, avšak pouze v nezbytném rozsahu a za splnění předem vymezených a pokud možno konkrétních podmínek, mezi něž patří i naplnění testu proporcionality.

Ve snaze o adresování krize důvěry však nelze setrvat pouze u nástrojů přímé odpovědi na desinformace a misinformace. Méně viditelnou, ale možná ještě důležitější, je snaha o nepřímé posilování důvěry ve vědu

prostřednictvím vhodné právní regulace výzkumu. Při přijímání, výkladu i aplikaci legislativy vztahující se k výzkumu by měl být vždy brán v úvahu také její vliv na důvěru veřejnosti. Mezi oblasti a opatření, která tento princip reflektují, patří důsledné vyžadování pozitivního poměru benefitů a rizik výzkumu, nastavení vhodného rámce právní odpovědnosti nebo podpora vztahu mezi lékařem a pacientem s důrazem na skutečně informovaný a svobodný souhlas účastníků výzkumu.